

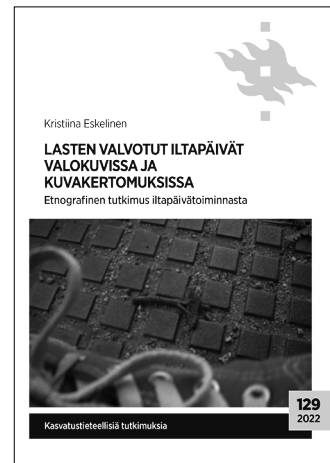
Lasten valvotut iltapäivät valokuvissa ja kuvakertomuksissa

Etnografinen tutkimus iltapäivätoiminnasta

Kristiina Eskelinen

Teksti perustuu kirjoittajan väitöstilaisuuden lectio praecursoriaan Helsingin yliopistossa 15.1.2022. Vastaväittäjänä toimi dosentti Outi Ylitapio-Mäntylä (Oulun yliopisto).

Kristiina Eskelinen (2022) *Lasten valvotut iltapäivät valokuvissa ja kuvakertomuksissa. Etnografinen tutkimus iltapäivätoiminnasta*. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellisiä tutkimuksia, numero 129. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7795-7>.

Tutkimuksessani tarkastelen lasten iltapäiviä koulun tiloissa järjestetyssä iltapäivätoiminnassa. Iltapäivätoiminta luotiin vuosituhannen alussa turvaamaan lasten kouluajan ulkopuolista aikaa, jotta lasten ei tarvitsisi olla yksin kotona silloin kun vanhemmat ovat töissä. Iltapäivätoiminnan järjestämisen taustalla nähdään huoli lapsista mutta myös lapsuuteen kohdistuneiden asenteiden muuttuminen ja lapsuuden institutionaalistuminen. Nykyisin lapsia suojellaan ja valvotaan monissa sellaisissa asioissa, jotka aiemmin olivat normaali osa arkea. Tämä valvonta ulottuu myös lasten vapaa-aikaan.

Lasten omaa, suunnittelematonta ajankäyttöä ja keskinäisiä leikkejä ei pidetä yhtä arvokkaana kuin osallistumista ohjattuun toimintaan. Sen sijaan koulun jälkeinen vapaa-

aika on alettu nähdä pääomana tai resurssina, jota voi käyttää esimerkiksi hyödyllisiin harastuksiin ja sitä kautta palvelemaan lapsen ja yhteiskunnan tulevaisuutta. Sitä, miten lapset itse haluaisivat vapaa-aikansa järjestää, ei välttämättä edes kysyttyä.

Perusopetuksen aamu- ja iltapäivätoiminta on tarkoitettu ensimmäisen ja toisen vuosiluokan oppilaille sekä erityisen tuen päätöksen saaneille oppilaille kaikilla vuosiluokilla. Toiminta on maksullista ja se perustuu vapaaehtoisuuteen. Monesti lapset ovat toiminnassa kolmesta neljään tuntia joka arkipäivä. Iltapäivätoiminnan järjestämisessä korostuvat oppimiseen, lasten turvallisuuteen ja suojelemiseen sekä hyvinvointiin liittyvät tavoitteet. Toiminnan avulla pyritään lisäämään tasa-arvoa ja osallisuutta, ennaltaehkäisemään syrjäytymistä ja tarjoamaan lapselle

mahdollisuus monipuoliseen ohjattuun ja virkistävään toimintaan ja lepoon ammattitaitoisen aikuisen valvonnassa.

Pyrin väitöstutkimuksessani selvittämään, millaista iltapäivätoiminta on lapsen näkökulmasta. Viidessä osajulkaisussa ja niistä kirjoitetussa yhteenvedossa tarkastelen: Millaiseksi lasten iltapäivät rakentuvat ja miten lapset niitä itse rakentavat? Miten lapset valokuvavat ja kertovat toimintaansa iltapäivätoiminnassa? Miten tulkita lasten ottamia valokuvia ja kuvakertomuksia?

Tutkimus paikantuu yhteiskuntatieteellisesti orientoituneeseen lapsuudentutkimuksen kenttään. Tavoitteena on tuoda esille lapsuutta ja lapsena olemista lasten näkökulmasta. Näen lapset yhteisöjensä aktiivisina toimijoina ja lapsuudet moninaisina, sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakentuvina.

Tutkimuksen lähestymistapana on etnografia. Etnografia on tapa käsitteellistää ja teoretisoida tutkittavaa ilmiötä sekä pyrkiä ymmärtämään tutkittavan yhteisön toimintaa ja kulttuurisia järjestelmiä. Perinteisesti etnografista tutkimusta on tehty siitä, mistä voidaan kirjoittaa ja mikä on luettavissa. Tutkimuksessani etnografia on myös *fotografiaa*, valokuvien kertomista, valolla kirjoittamista. Visuaalisten menetelmien käyttäminen loi etnografisessa tutkimuksessa uusia mahdollisuuksia havainnoida tutkittavaa ilmiötä.

Tutkin iltapäivätoimintaa osallistuvan havainnoinnin, lasten ottamien valokuvien, kuvista käytyjen keskustelujen ja kuvakerromusten avulla. Lisäksi tarkastelin iltapäivätoimintaa käsitteleviä asiakirjoja, sillä pyrin ymmärtämään lasten tavallisia iltapäiviä myös suhteessa toiminnan yhteiskunnallisiin lähtökohtiin ja toiminnalle asetettuihin tavoitteisiin.

Etnografiassa tutkijaa neuvotaan usein 'sulautumaan' tutkittavaan joukkoon. Aikuinen tutkija ei kuitenkaan voi ruveta uudestaan lapseksi. Pyrin asettautumaan iltapäivätoi-

minnan kentälle mahdollisimman luontevasti ja olemaan luotettava aikuinen. Tärkeää oli vuorovaikutus lasten kanssa.

Aluksi tavoitteena oli tutkia sitä, mitä kädentaidot voisivat merkitä lasten hyvinvoinnin näkökulmasta. Hankin aineistoa ohjaamalla kädentaitopajoja iltapäivätoiminnassa. Kädentaitopajassa tuotettu aineisto toimi varsinaisen tutkimukseni käynnistäjänä. Havaitsin, että visuaalisten menetelmien käyttö avaa mahdollisuuksia tavoittaa lasten näkemyksiä heitä itseään koskevissa asioissa, kuten lapsen oikeuksien sopimuksen artikla 12 korostaa.

Kiinnostuin valokuvauksesta ja erityisesti *photo elicitation* eli 'keskustelevat kuvat' -menetelmän käytöstä lasten kanssa tehtävässä tutkimuksessa. Kolmessa iltapäivätoiminnan ryhmässä lapset ottivat kuvia siitä, mitä he tavallisesti tekivät iltapäivisin. Samanaikaisesti käytössä oli neljästä kuuteen digitaalikameraa. Myöhemmin kukin lapsista katsoi ottamansa kuvat kanssani tietokoneen näytöltä ja kertoi, mitä kuvissa oli ja miksi oli ottanut ne. Keskustelimme iltapäivätoiminnassa olemisesta ja myös siitä, millaisen iltapäivätoiminnan lapset tekisivät, jos he olisivat itse ohjaajia. Keskustelujen päätteeksi lapset valitsivat kuviensa joukosta viisi valokuvaa, jotka parhaiten kuvasivat heidän iltapäiväänsä ja jotka heidän mielestään sai näyttää myös toisille. Lisäksi kukin valitsi yhden kuvan, jonka sai myöhemmin itselleen paperivalokuvana.

Lapsia tuli tutkimukseen mukaan paljon enemmän kuin osasin edes toivoa. Aineisto kasvoi laadulliseen tutkimukseen todella suureksi. Valokuva-aineistossa on valokuvia ja kuvakertomuksia 124 lapselta, yhteensä lähes 5000 valokuvaa. Lasten valitsemia kuvia on yhteensä 620.

Valokuvissa toistuvat kuvat kavereista ja erilaiset yhteiset aktiviteetit, kuten pallopelit, juoksu- ja piiloleikit, naruhyppely, keinuminen, piirtäminen ja mielikuvitusleikit. Lisäksi

lapset kuvasivat esimerkiksi ohjaajia, linja-autoja ja niiden kuljettajia, omia reppuja ja kenkiä, erilaisia leluja ja lautapelejä, vitriinissä olevia esineitä ja seinillä olevia julisteita ja tauluja.

Hyviä kuvia olivat lasten mielestä kuvat kavereista poseeraamassa kameralle. Taidekuviksi he nimittivät sellaisia kuvia, joissa oli jokin itse tehty taideteos, kuten valokuvausta varten mutaan kaivetut kuopat. Eräs kuvaaja kertoi ottavansa 'salakuvia' eli pyrkivänsä ottamaan kuvat niin, että kuvattava ei huomaa. Näin hän koki saavansa parempia kuvia. Yksi tällainen salakuva oli kuva pojista pelaamassa jalkapalloa, 'hyökkäämässä pallon perään', kuten kuvaaja asian ilmaisi.

Suurin osa valokuvista on otettu niin sanotun vapaan toiminnan aikana. Iltapäivätoimintaryhmässä järjestettyä ohjattua toimintaa ja vastaavasti koulun kerhoihin osallistumista lapset kuvasivat melko vähän.

Valokuvaus antoi lapsille tavanomaista suuremman liikkumavapauden iltapäivätoiminnan tiloissa. Lapset kulkivat ympäriinsä etsien sopivaa kuva-aihetta ja katsoen ympäristöä kameran näyttörüudun läpi. Monesti kaverukset valokuvasivat yhdessä samoja aiheita. Usein kuvien ottamisessa nähtiin paljon vaivaa. Lapset kertoivat, kuinka he rakensivat kuvien taustoja ja niin sanotusti 'lavastivat' niitä. Esimerkiksi valokuva lattialaatalle asetetusta piposta on tällainen lavastettu kuva. Kameran näytöltä pystyi helposti näkemään, tuliko kuvasta halutunlainen. Jotkut aiheet vaativat useampia otoksia, kuten kuva hetkestä, jolloin koripallo uppoaa koriin.

Tutkimukseen osallistuvat lapset olivat noin 7–9-vuotiaita. Osa heistä ei osannut vielä kunnolla kirjoittaa, mutta valokuvia he osasivat ottaa. Valokuvien avulla lapset pystyivät tuomaan näkyväksi myös sellaisia asioita, joita olisi ollut muuten vaikea selittää. Vastaavasti he kertoivat kuvista asioita, jotka eivät näy itse kuvassa.

'Keskustelevat kuvat' -menetelmä sopi hyvin lasten kanssa tehtävään tutkimukseen. Kuvaajien kanssa keskusteleminen avasi valokuvia usein yllättävällä tavalla. Esimerkiksi sellaiset kuvat, joissa aluksi näytti olevan tyhjää piha-aluetta, osoittautuivat lapsille tärkeiksi leikkipaikoiksi tai niissä oli kuvattuna jokin merkityksellinen hetki kuvaajan arjesta.

Tutkimusprosessin kuluessa kiinnostuin entistä enemmän valokuvista ja kuvien analysoimisesta. Miten lasten ottamia valokuvia tulee tulkita? Miten niistä voi kirjoittaa?

Kuvien analysoiminen lähti liikkeelle niin sanotusti 'kelaamalla' kuvaajien itsensä valitsemia kuvia tai tarkastelemalla jonkun yksittäisen kuvaajan ottamia kuvia. Kuuntelin kuvakeskustelujen tallenteita ja katsoin samanaikaisesti kuvia tietokoneen ruudulla. Kun jokin kuva, sen yksityiskohta tai jokin asia kuvakeskustelussa pysäytti tai alkoi häiritä, tarkastelin sitä tarkemmin. Monesti kuvien reunoilla näkyi toisia samanaikaisia tapahtumia, joita voi etsiä myös toisten lasten ottamista kuvista ja kertomuksista.

Tarkastelin kuvia ensin 'keskustelevat kuvat' -menetelmän ja *tilan* ja *tilallisuuden* käsitteiden avulla. Analysoitavat kuvat oli otettu iltapäivätoiminnan ryhmässä, jolla ei ollut käytössä lainkaan omia tiloja ja suurin osa iltapäivästä vietettiin ulkona. Tilan ja tilallisuuden käsitteiden avulla valokuvissa aluksi kaoottiselta vaikuttavat tapahtumat alkoivat järjestyä. Kuvissa alkoi hahmottua iltapäivätoiminnan rakenteita, lasten välisiä sosiaalisia suhteita ja tilan käyttämisen sekä toimimisen tapoja ja osallistumisen tiloja.

Kuten etnografia yleensä myös visuaalinen aineisto suhteutuu tutkijan ymmärrykseen kentästä ja kulttuurista. Aineisto on aina epäsäännöllistä ja monitulkintaista ja tieto tilanteista. Tavoitteenani on ollut pitää aineisto mahdollisimman avoimena.

Etnografisessa tutkimuksessa analyysi ja kirjoittaminen ovat koko tutkimuksen läpi

kulkeva prosessi, jossa sanat ja kieli ohjaavat tiedon tuottamista. Miten muuttaa lasten ottamat valokuvat kirjoitukseksi?

'Keskustelevat kuvat' -menetelmän, *punctumin* ja 'ratkaisevan hetken' käsitteet toimivat teorian tarjoamina ajattelun apuvälineinä, jolloin ne voivat auttaa ymmärtämään tarkasteltavana olevaa etnografista valokuva-aineistoa ja kääntämään valokuvien merkityksiä kirjoitukseksi ja tutkimuksen kielelle. 'Keskustelevat kuvat' (*photo elicitation*, Collier 1957) tavoittaa lasten omia näkemyksiä valokuvista. *Punctumin* (Barthes 1981/2000) avulla voi huomata erilaisia tapoja, joilla lapset rikkoivat institutionaalisia käytänteitä. Ratkaisevan hetken (*the decisive moment*, Cartier-Bresson 1952/2014) ideana on tarttua kuvaajan toimintaan ja tarkastella sitä nimenomaista hetkeä, joka on merkityksellinen sekä kuvaajalle että katsojalle. Yhdessä 'keskustelevat kuvat', *punctum* ja ratkaisevan hetken idea avaavat valokuvan tapahtumaa ja tuovat esille uusia näkökulmia.

Lapset rakensivat iltapäivistä oman näköisensä varsin kekseliäästi iltapäivätoiminnan tiukoissa institutionaalisissa rajoissa ja ahtaissa tai olemattomissa tiloissa. Leikit näyttivät syntyvän yhtä hyvin eteisaulassa, liikuntasalissa kuin pihallakin, kunhan iltapäivätoimintaan osallistui myös kavereita, joiden kanssa leikkiä.

Kaverit ja kaverien kanssa leikkiminen nousivat tutkimukseen osallistuneiden lasten ottamissa valokuvissa ja kuvakertomuksissa iltapäivien tärkeimmiksi asioiksi. Erityisesti pidettiin siitä, jos sai leikkiä vapaasti omassa rauhassa. Järjestetty ja ohjattu toimintakin nähtiin miellyttävänä.

Tutkimuksessa nousi selkeästi esiin myös vapaa-ajan ja organisoidun toiminnan välinen jännite. Vapaa-aika käsitetään useimmiten velvollisuuksista vapaana, merkityksellisenä ja henkilökohtaisena aikana sekä mahdollisuutena valita itse, miten, missä ja kenen kanssa aikansa käyttää. Nuorimpien lasten

vapaa-aika koostuu usein leikkimisestä, jossa tärkeänä osatekijänä näyttää olevan hauskuus.

Järjestetyssä vapaa-ajan toiminnassa lapsi on monenlaisen ohjauksen ja valvonnan kohteena. Iltapäivätoiminnassa aika omaehtoiseen tekemiseen ja kavereiden kanssa leikkimiseen voi jäädä vähäiseksi, koska toiminta on tarkasti aikataulutettua. Toisaalta iltapäivätoiminta mahdollistaa lapselle monia asioita, jotka eivät olisi samanlaisia (yksin) kotona. Tutkimuksen valokuvissa tällaisia asioita olivat esimerkiksi kavereiden kanssa piirtäminen ja lautapeliin pelaaminen. Läksyjen tekeminenkin oli 'hauskempaa' kaverin kanssa kuin kotona. Joillekin lapsille iltapäivätoiminta oli varmasti myös eräänlainen 'turvasatama', jossa aikuinen piti lapsesta huolta.

Tutkimukseen osallistuneet lapset viihtyivät iltapäivätoiminnassa, ja muutama lapsista sanoi, että siellä on niin kivaa, ettei maltaisi lähteä kotiin. Kuitenkin jos lapsella ei ollut iltapäivätoiminnassa kavereita tai jos omat kaverit olivat jo lähteneet, iltapäivätoimintaan osallistuminen ei ollut yhtä mieluista. Tällöin iltapäivätoiminta näyttäytyi lähinnä 'odotuspaikkana', välitilana koulun ja vapaan ajan (kodin) välissä.

On tärkeää huomata, että iltapäivätoiminta muodostaa olennaisen osan monen suomalaisen lapsen koulun jälkeistä vapaa-aikaa.

Näyttää siltä, että lasten vapaa-aika sidotaan tulevaisuudessa yhä vahvemmin koulu-ympäristöön. Nykyisessä hallitusohjelmassa iltapäivätoiminnan avulla halutaan luoda lapsille turvallisia toimintaympäristöjä ja samalla vahvistaa kouluympäristön käyttöä lasten harrastustoiminnassa. Tässä yhtenä tekijänä on *Harrastamisen Suomen malli* (OKM, 2019). Myös *Kansallinen lapsistrategia* (Valtioneuvosto 2021) esittää, että aamu- ja iltapäivätoiminta nivottaisiin tiiviimmin osaksi koulupäivää ja että toiminnan laatuun panostettaisiin. Tavoitteena on turvata lapsen oikeuksien toteutuminen yhdenvertaisesti ja

lasten ja perheiden hyvinvoinnin lisääminen tukemalla perheiden riittävää toimeentuloa ja mahdollistamalla työn ja perhe-elämän yhteensovittamista tarjoamalla iltapäivätoimintaa.

On hyvä pysähtyä pohtimaan, millaista organisoitu vapaa-ajan toiminta on ja millaista se on lasten näkökulmasta. Lapsuuden vapauden ja yhteiskunnan vapaa-ajan tehokkuuden vaatimusten luoma jännite pitää ottaa huomioon, kun lasten vapaa-ajasta tehdään päätöksiä.

Lähteet

- Barthes, Roland (1981/2000). *Camera Lucida. Reflections on Photography*. Richard Howard (engl.). Alkup. 1980. London: Vintage Books.
- Cartier-Bresson, Henry (1952/2014). *The Decisive Moment. Photography by Henri Cartier-Bresson*. Paris: Verve, Simon and Schuster.
- Collier, John Jr. (1957). Photography in Anthropology. A Report on Two Experiments. *American Anthropologist* 59 (5), 843–859.
- OKM (2019). *Harrastamisen strategia*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, julkaisuja 2019:7.
- Valtioneuvosto (2021). *Kansallinen lapsistrategia*. Komiteamietintö. Kansallisen lapsistrategian parlamentaarinen komitea. Helsinki: Valtioneuvosto, julkaisuja 2021:8.